

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR'DA İKAMET EDEN AŞİRETLERDEKİ PROBLEMLER VE ÇÖZÜMLERİ

İbrahim ÖZGÜL (*)

Öz

Bu çalışmada Diyarbakır vilayeti sınırları içinde dönemin meskûn aşiretlerin kendi içlerinde ve diğer aşiretlerle yaşamış oldukları bireysel, sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde izledikleri yol ve yöntemler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesince transkripsiyonu yapılan Şer'iyye Sicil ve Ahkâm defterleri ve konu ile alakalı diğer kaynaklardan yararlanılmıştır. Aşiretlerin yapıları gereği aşiret reisi ve ileri gelenlerinin sorun çözmedeki fonksiyonlarına değinilmiştir. Aşiret içinde çözülemeyen bireysel ve sosyal sorunlarla ilgili mercilere yapılan şikâyetler ve bu konularda verilen hükümlere değinilerek devletin adalet hususundaki hassasiyetine vurgu yapılmıştır. Ayrıca aşiretlerin sınır güvenliği, devletin asker ihtiyacını karşılama da ifa ettiği görevler ve bölgede devlet otoritesinin tesisindeki üstlendikleri rolleri belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Diyarbakır, Aşiret, Hüküm, Şer'iyye Sicilleri

Disagreements and Solutions among Resident Tribes in Diyarbakir Province According to Court Records (Şer'iyye Sicilleri) in XVIII. Century

Abstract

The aim of this study is to present the methods used in the solution of individual, social and economic problems for interior and exterior problems of settled tribes within the borders of Diyarbakir province. In this research, the books Şer'iyye Registry and Memorandum transcribed by Diyarbakır Dicle Universty Teology Faculty and other sources related to the subject were used. As a result of nature of tribes, the responsibilities of notables and tribal chief in problem solving were mentioned. Complaints about the individual and social problems that were not able to solved within the tribe and were addressed to the relevant state authorities were emphasized. In addition, the border security of the tribes, the duties of the state in meeting the needs of the soldiers and their role in the establishment of state authority in the region has been specified.

Keywords: Ottoman State, Diyarbakir, Tribe, Verdict, The Court (Şer'iyye) Records.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
(e-posta: ibrahimozgul61@mynet.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5325-8326>

Giriş

Osmanlı Devletinde şerhiye sicilleri, merkez ve taşrada bulunan her kesimde ve zümrede bulunan insanlar arasındaki hukuki boyuta taşınan meselelerin kayıtlarını içeren defterlerdir. Bu defterler Osmanlı'nın aile, toplum, ekonomi ve hukuk alanlarında önemli Şerhiye sicilleri içerisindeki kayıtlarda İstanbul'dan gelen belgeler ile bizzat mahkemedeki işlemler sonucu oluşan belge suretleri mevcuttur. İlam, hüccet, tereke, kayıtları birinci derece belgelerdir. Ferman, emir, buyruldu, tezkere, berat ise ikinci tür belgelere örnek verilebilir. Bu kayıtların konuları; alelade olaylar, cinayetler, nikâh, vergi kayıtları, narh uygulamaları, tayinler, lonca davaları vakfiye ve muhasebe vergileri gibi tarih, hukuk, iktisat vb. birçok disipline kaynak olabilecek belgeleri içerisinde barındırmaktadır. (Uğur, 2010, s. 8-11)

Osmanlı Devletinde mahkemeler, İslamiyet sonrası oluşan Türk-İslam adli yapı açısına uygun Tanzimat'a kadar devam eden klasik yapı büyük ölçüde devam ettiren meclis-i şer ve mahfil-i şer olarak adlandırılan tek hâkimli ve esas itibariyle tek dereceli mahkemeler şeklinde oluşturulmuştur. Divanı Hümayun bir yüksek mahkeme olarak işlev gördüğünde yargılama sadece Rumeli kazaskeri tarafından yapıldı. Divanı Hümayun, bir yüksek mahkeme olarak gerektiğinde yerel mahkemelerin kararlarına yapılan itirazları incelemesi yönüyle de mahkemelerin tek dereceli özelliğine aykırılık teşkil etmeyen yapıya sahipti. Çünkü mahalli mahkeme kararları, bazı ceza davaları dışında verilen kararlar bir üst mahkeme onayına gerek kalmaksızın yürürlüğe girerdi. Bu mahkemeler hem şeri hem de örfi hukuka da baktıkları için bu iki hukukun ahenkli ve uyumlu şekilde bir arada uygulanmasını sağlayarak keyfi uygulamaları da ortadan kaldırdıkları içinde toplumsal huzura katkı sunmuştur (Aydın,2003, s. 341-344)

Kabileler karşılığı olarak da kullanılan aşiret kavramı yaygın olarak göçebe unsurlar için kullanılmıştır. Osmanlı belge ve kanunnamelerinde genellikle "konargöçer" veya "Yörük" olarak da kaydedilmiştir. Aşiretlerin idari yönetimi, mir (aşiret beyi veya kethüda) tarafından yerine getirilirdi. Aşiret beyinin tespiti genellikle irsi usullerle belirlenirdi. Aşiretler göçebe hayatın gereği olarak hayvancılıkla uğraşırlardı. Bu nedenle de daha çok kırsalda yaşayarak yaylak ve kışlaklar arasındaki hareketleri hayvanlarına otlak bulmak düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla kanun ve nizam dışı başıboş hareketler de buldukları olmuştur. Bu nedenlerden ötürü devletçe kontrol altında tutulmaları için tedip ve iskânların yanı sıra kethüdalıklar şeklinde teşkilatlandırılarak belirli güzergâhlara yerleştirildikleri de bilinmektedir. (Halaçoğlu, 1991, s. 9)

Bu yerleştirilmelerin dışında XVII. yy. ortalarında Doğu Anadolu'daki büyük aşiretler Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine doğru hareket ettiler. Bunlar ilk dönemde muhtemelen reyanın terk ettikleri topraklara yerleştiler. Belli bir süre geçtikten sonra toprak sahipleriyle bunlar arasında mücadeleler oldu. Bu durum aynı zamanda o bölgelerdeki nüfusun seyrekleşmesine de sebep oldu (Faroqhi, 2000, s. 574).

Bir nevi soya dayalı toplumsal örgütlenme olan aşiretler, beraberinde kendine özgü ahlak ve davranış biçimlerini de oluşturmuşlardır. Bu yapı etrafında sevgi, dostluk, düş-

manlık, intikam duygusu, güven vb. kavramların ortak kılınmasıyla da akrabalığın gündelik hayatı yönetmede etkili olduğu bir gerçektir. Bu yapı evlilikten siyasete, kolektif davranma zorunluluğu gibi birçok davranışın oluşmasına bireyin hayatında etkili olmuştur. Aşiret tarihsel süreç içinde insanların toplumsal ilişkilerini tasarlamak ve düzenlemek için toplumsal ilişkilere anlam ve yön vermiştir. Bu durum kolektif saldırı ve savunma, maddi ve manevi sorumluluk almada bireyleri kolaylıkla bu alana kanalize etmiştir (Ökten, 2009, s. 99-110).

Osmanlı Devleti de aşiretlerin bu yapılarından istifade ederek aşiret reislerinin diğer devletlerin baskılarına karşı “ birleştir ve yönet” politikasını izlemiştir. Bunun en çarpıcı örneği ise Yavuz Sultan Selim’in Kürt danışmanı olan Mevlana İdris’i Bitlisi vasıtasıyla Kürt aşiretlerini Safevilere karşı yirmiden fazla Kürt aşiretinin bağlılığını kazanarak Diyarbakır ve civarının kolay bir şekilde Osmanlı devletine katılmasına yardım etmiştir (Arslan, 2010, s. 27-37).

Osmanlı Devleti gerek Kürt Beylerinin bu desteği gerek bölgenin coğrafi, siyasi ve sosyal yapısından ötürü fetihlerden sonra başka bölgelerde uyguladıkları idari teşkilatlanmalara gitmemiştir. Yavuz Sultan Selim Edirne’den İdris-i Bitlisi ’ye gönderdiği 1 Şevval 921/8 Kasım 1915 tarihli fermanında: “Diyarbakır savaşında size katılan ve itaat edip gelen Kürt beylerinin sadakat, ihlas ve hizmetleri karşılığında ihtisaslarına göre daha önce mutasarrıf oldukları vilayet veya sancaklara tayinlerinin yeniden yapılması....” Şeklindeki kayıt Yavuz Sultan Selim’in o bölgedeki emirlere verdiği değer ve yetkinin yanı sıra var olan kültürel birliktelik, karşılıklı güven duygusuyla da perçinlenmiştir (Öğmen, 2011, s. 86-100)

Bir arada yaşama zorunluluğunun meydana getirdiği aşiretler, insanlık tarihinde önemli sosyal örgütlenme biçimlerinden biri olmuştur. Feodal yapıyla uzun süre bir tutulmasına rağmen bazı toplumlarda sınıflaşmaya ve devletleşmeye dönüşürken bazı toplumlarda ise kalıcı bir form şeklinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türkiye’de ise çok partili sisteme geçişte oy deposu olarak görüldüğünden aşiret yapısı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sürekli kendini yenileyerek varlığını sürdürmektedir (Ateş, 2009, s.1-3).

Aşiretler Arasında Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözümleri

Aşiretlerde işlenen suçların cezalandırılması, “suçun kişiselliği ilkesi” temelinde gelişmediği de oluyordu. Bir mensubuna karşı işlenen suç bütün aşirete karşı işlenmiş kabul edilerek ona göre tavrı alınıyordu. Bununla birlikte meydana gelen suç, aşiret reisleri arasında çözülmeye çalışılırdı. Aşiret içi suçun çözümü, ya aşiretin mollalarına veya kanat önderlerine çözdürülürdü. Bunların yetersiz kaldığı durumlarda aşiret reislerine gidilirdi. Bütün bu süreçlerin sonucunda çözülemeyen bir dava resmen hükümete müracaat edilecek çözüldü (Eroğlu, 2011, s. 101-129).

Osmanlı Devleti tebaasında bulunan reaya, askeri, zimmi, Müslüman, herkesin şikâyet hakkına sahiptir. Şikâyet konusu ile ilgili “arz” veya “arz-i hal” gönderilmesi, ilgilinin mutlaka bir zararını veya uğradığı bir haksızlığı ortadan kaldırmak için olmalıdır. Bu haksız ve zararlı durum, eşkıyanın veya memurların soygunculuğu, verilen bir mahkeme

kararını tanımama, kanunlara aykırı alınan vergilerden ve diğer uygulamalardan doğan bir olay da olabilir. Padişah, bu haksızlıkları gidermek, otoritesini kötüye kullanmasını önlemek için buyruklar, hükümler veya emr-i şerifleri genellikle kadılarına gönderilir. Kadı da mahallindeki şartları hesaba katarak kanun üzere soruşturma yapıp adalet ve hukuka göre kararın verilmesini sağlamaktır. Bazı hükümler ilgili kişi veya konunun idari otorite zincirine tabi olduğunda hem kadıya ham de örfi idare amirine (vali, beylerbeyi, sancak beyi vb.) yazılır (İnalçık, 2005, s. 49-55).

Mayıs 1655 tarihli kayıta: Pendanlı aşiretinden Hasan b. Uğurluyu aynı kazada ikamet eden Mustafa b. Dahlu'yu dava ettikten sonra Birecik nahiyesinde geceleyin Mustafa ve üç kardeşiyle birlikte evine gelerek Hasanı darp edip yaraladıktan sonra kırsağını da alıp götürmüşlerdi. Bu durum Mustafa'ya sorulduğunda, Hasan'ı darp edip ve yaraladığını ikrar etmiştir. Ancak daha sonra Hasan Diyarbakır'da kul kethüdası iken vefat eden Bekir kethüdanın odasında şahitlerin huzurunda, elli kuruş, iki kaftan, iki tülbent, bir kara kılıç ve bir kalkan üzerine anlaşarak kendisine teslim edildikten sonra davasından vaz geçtiğini beyan etti. Bu durum şahitlere sorulduğunda, şahitlerin de aynı ifade de bulunmaları, adı geçen Mustafa'nın sulh yoluyla anlaşmalarını, şahitlerin şahadetleri mahkeme heyeti huzurunda da kabul edilmesi sonucu önceden yapılan sulhları ispat edildi. Mahkemelerin davalara bakarken önceki süreçleri dikkate aldığı da açıkça görülmektedir (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3715 h 12a-3:1, s. 44).

Aşiretler arası yapılması düşünülen ve gerçekleşmemiş bir evlilikle ilgili 20 Muharrem 1136/ 20 Ekim 1723 tarihli mahkeme kararında, Diyarbakır'da misafir bulunan Şeyhanlı aşiretinden Abbas b. Selim'in Karakeçili aşiretinden Hasan b. Ahmet'in kız kardeşi Ördek ile evlenmek niyetiyle dört sene önceden yüz otuz kuruş değerinde öküz ve keçi vermiştir. Ancak nikâh gerçekleşmediğinden dolayı elli yedi kuruşun alındığı, yetmiş üç kuruşun ise adı geçen şahsın zimmetinde kaldığını ve kalan meblağın kendisine ödemesini talep etmiştir. Karakeçili aşiretinden iki şahidin bu konudaki ifadelerinin de bu doğrultuda olduğunu, Hasan da kalan yetmiş üç kuruşun ilgiliye tamamen ve belirlenen zamanda ödemesi karar altına alındı (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d.3789 h 22a-2: 1, s. 217).

Aşiret kültürü beraberinde itaat kültürünü de getirdiğinden aşiret beylerinin otoritesi sınırsızdır. Reise olan bu sorgusuz ve sualsiz bağlılık, binlerce kişiyi bularak bölgede etkili bir şahıs ve onun çevresinde imtiyazlı bir zümre meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti de bu şahıslar vasıtasıyla bölgedeki kontrolü sağladıkları için oluşan yapının devamından memnundu (Öğmen 2011, s. 86-100). Aşiretler arasında meydana gelen kan davalarının da mahallinde yapılan sulhlar sonucu çözüldüğü, mahkemelere intikal ettiğinde beyanların esas kabul edilerek aynı doğrultuda kararın verildiği oluyordu. Bu konuda 20 Muharrem 1136/ 20 Ekim 1723 tarihli kararda: Hüseyin b. Kılıç'ın Recep 1135 senesinde Mehmet, Hüseyin, Şedid, Ömer ve İzoli aşiretinden başkalarıyla birlikte kardeşini Palu kazasında kılıç, taş ve değneklerle katlettiğini belitti. Bu hususta önceden barıştırmak için aracı olan Molla Mehmet b. Mustafa, Molla b. Halil ve diğer aracı ve şahitlerin huzurunda

olayın meydana gelişi konusunda taraflar dinlendikten sonra Mehmet b. Hızır ve diğer suç ortaklarının suçları sübuta ulaştığından maktulün kardeşi Hüseyin'e üç yüz kuruş vererek barışmışlardır. Mahkeme heyeti huzurunda da şahıslar ve şahitlerin dinlenmesinden sonra da her hangi bir alacağının bulunmadığını, geriye dönük bir talep ve husumetin kalmadığından sulh geçerli kabul edilerek başka bir işlemin yapılmaması hususu karar altına alındı (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d.3789 h 22a-2: 1, s.217-218).

Aşiretler arasında yağma ve talanı dahi aşan gasp ve soygunların olduğuna dair 21 Recep 1155/ 21 Eylül 1742 tarihli Bağdat valisi ve Mardin kadularına hüküm gönderilmiştir. Mardin kazasında, Bazeki şarkıyan aşiretine mensup Miirad Resul ve üç arkadaşı Şarkıyanlı aşiretinden Abdi'nin topladığı eşkıyalarla 1150/ 1738 senesinde beş bin baş koyun, yüz elli sığır, iki yüz elli at, hanelerinde bulunan iki bin kuruşu ve eşyalarını yağmalayarak talan etiklerini bildirmişlerdir. Valiye durumun açıklığa kavuşturulması, verilen zararların tazmin edilmesi, ilgililer hakkında da kanun üzere acilen işlem yapılması emir edildi (MŞH. ŞSC d 008 h.5: 1, s. 22).

Aşiretlerin Seferlerde ve Sınır Güvenliğinde İfa Ettiği Görevler:

Osmanlı Devletinde toplumu meydana getiren önemli unsurlardan biri aşiretler olduğundan aşiretlerin siyasi sosyal özelliklerinin yanı sıra askeri önemleri de ortaya çıkmaktadır. Sınıra yakın bulunan aşiretlerin hududun korunması açısından güvenli bölge oluşturarak çok önemli görevler yerine getirmişlerdir. Bu nedenlerden ötürü yöneticiler tarafından aşiretlere yönelik mükâfat ve taltifler de bulunulmuştur (Öğmen, 2011, s. 86-110).

Aşiretlerin devletin ve sınırların güvenliğinin korunmasında önemli görevler ifa ettiğine dair 7 C 1145/ 26 Ekim 1742 tarihli fermanla da vurgulanmıştır. Van kalesinin İslam'ın korunması için son derece önemli ve sınırda olması nedeniyle bir miktar piyade Levent'inin tez elden tedarik edilerek kale muhafızı Timur Paşa'nın emrine verilmesi hususundaki istek merkeze bildirilmiştir. Diyarbakır beylerbeyine gönderilen emirde vilayetteki aşiret ve kabilelerden ellışer kişilik gruplar halinde yirmi gruptan oluşan bin askerin deftere kaydedilerek tasdik edilmesi ve her birine on ikişer kuruş bahşiş ve aylık ikişer kuruş ulufenin altı aylık verilmesi, altı aylık erzakları çadır ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması buyruldu. Bu giderin tamamı için lazım olan kırk iki bin yüz bir buçuk kuruş, yirmi akçenin tamamı Diyarbakır beylerbeyliğine gönderilerek beylerbeyinin kendisi bu konuda sorumlu kılındı. Başarılı olduğunda taltif edileceğini, başarısızlık durumunda ise cezalandırılacağı hususu vurgulandı. Bu nedenle hemen takımların oluşturularak sorumlularının belirlenmesi ve bu görevi yapabilecek yiğit Ekrad kişilerden acilen tespit edilerek beş on gün içerisinde ilgili kale intikallerinin sağlanması ve istihkakların ödenmesi emir edildi. Gönderilen kişilerin ve yapılan ödemelerin iki suret halinde kayıt altına alınarak bir suretinin merkeze gönderilmesi belirtildi. Görev sürelerinin uzaması durumunda giderlerinin Van defterdarı tarafından karşılanması buyruldu. Seçilecek kişilerden işin ehli olmayan Rençberlerden veya silah kullanmaya müsait olmayan işsiz güçsüz kişilerin seçilmemesine azami dikkatin gösterilmesi özellikle belirtilerek tarımın sekteye uğramaması yanı sıra bu göreve müsait olmayanlar için bir haksız istihdamın

oluşmamasına azami riayetin gösterilmesinin buyrulması için ciddiyeti açısından da önemlidir (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3712 h 25b 1: 2, s. 219-220).

Osmanlı Devletinde yapılan büyük seferler için de zaman zaman aşiretlerden lüzumu halinde asker talebinde bulunuluyordu. Bu konuda 21 Rebiyülahir 1217/ 21 Ağustos 1802 tarihli fermanla Diyarbakır vilayetinden aşiret beylerinin bilgisi dâhilinde yazılacak iki yüz askerin belirlenmesi ve bunların sefer masrafı olan her biri için ellişer kuruştan toplam altmış bin kuruşun Diyarbakır valisi ve ilgili diğer görevlilerin bunu tedarik ederek gönderilen mübaşire kayıtlarıyla birlikte teslim edilmesi, mübaşirinde bu meblağı İstanbul'daki Hazine-i Amire 'ye kayıtlı defterlerle birlikte ulaştırılması hususu emredildi (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3698 h 18b-2: 7, s. 524-525).

Aşiretler arasında meydana gelen olayla ilgili Şaban 1135/ Haziran 1723 kararda Ekrad Döğerli aşiretinden Gazi b. Murat kız kardeşi Güzel'in Karacadağ'da karaca su کنارında davarları için su çekerken yanına Ekrad Bayki aşiretinden Mehmet b. Resul adlı kişi taşla sağ böğrüne vurarak ölümüne sebebiyet verdiğini bildirmesi üzerine olay yerine bir heyet gönderilmiştir. Heyet ve şahitlerinde cesedin sağ böğründe aldığı darbe sonucu öldüğünü teşhis ederek yazılı raporlarıyla birlikte mahkemeye sunduktan sonra gerekli işlemler yapıldı (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3712 h 28a 2: 2, s. 230).

Aşiret mensuplarının buldukları bölgede bazı kimselere de zarar verdiklerine dair 10 Şaban 1152/ 12 Kasım 1739 tarihli kararda Zirki aşiretinden Ömer b. Zülfü'nün aşiretiyle birlikte İbrahim bey mescidi mahallesinde ikamet eden Seyyid Ebubekir B. Ahmet'e ait Iraklı adlı köyde bulunan ve mülkü olan değirmenini tahrip ettiğine dair şikâyetle bulunmuştur. Kendi beyanı ve şahitlerin ifadeleri sonucu şahsın değirmenin yüz elli kuruşluk sebepsiz yere aşiretiyle birlikte zarar verildiğini bu durumu mahkeme huzurunda da ikrar ve ifade etmeleri sonucu bu doğrultuda işlem yapılmasına karar verildi (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d. 3754 h134b-1: 3, s. 434-435).

Devletin güvenliği ve sınırların korunmasının tehlikeye girdiği XIX. yy 'da aşiretlerin önemli görevler üstlenerek katkı sunmuşlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin antlaşmasıyla Rusya, İngiltere ve İsviçre'nin kışkırtmaları sonucu gelişen Ermeni ihtilal hareketleri bu tolumda milliyetçilik duygularını kamçıladi. Osmanlı Devleti bu hareketleri önlemek ve Rusya'nın aşiretler arasında nifak ve fesat tohumlarını ekmesini önlemek amacıyla aşiret alayları kurdu. Bunun yanı sıra devlet az para ile çok süvari elde ettiği gibi savaş zamanlarında bunları kullanarak iyi sonuçlar elde etmekte. Bölgede yaşayan halk aşiret reislerinin önderliğinde buna olumlu yaklaşarak çok kısa sürede aşiretler birbirleriyle yarışa girercesine alayları oluşturdular. Devlet, bu alaylar sayesinde otuz beş bin süvariye ordunun hizmetine alarak hem bölgenin asayiş ve güvenliğini hem de doğu sınırının korunmasında çok önemli görevler ifa etmiştir (Eroğlu, 2011, s. 101-128).

Aşiretlerin Asayiş Bozan Faaliyetleri:

Aşiretler yerleşik ve konargöçer olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Yerleşik aşiretler reislerinin idaresinde devlete vergilerini ve diğer yükümlülüklerini yerine getirdikleri

sürece reislerinin yönetiminde serbestçe ve daha huzurlu yaşamışlardır. Konargöçer aşiretler ise mensup oldukları aşiretlerden farklı zamanlarda değişiklikler göstererek yağmacı ve talancı özellikler sergileyebiliyordu (Karataş, Kul 2012: 343-364). Konargöçerler kendi aralarında boy, aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba şeklinde bölümlere ayrılmışlardır. Yaşayış tarzları gereği yaylak-kışlak arasında hareket ederek hayvanlarına otlak bulmağa çalışıyorlardı. Bu nedenlerden ötürü de raiyyet oldukları halde yerleşik olanlarla da bazı hukuki ve iktisadi farkların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Halaçoğlu, 2003, s. 112).

Aşiretlerin istilaları sonucu harap olan çok sayıda köy terk edilerek boşaltılmıştır. Bölgede Milli aşiretinden Timur'un istilaları sonucu boşalan ve Mardin voyvodası tarafından kaydedilen birimlerdeki hasılatlarla ilgili olarak tutulan kayda göre: 98 pare köyde, yedi yüz elli dokuz bin üç yüz otuz dört kuruş gelirin olduğu tespit edilmiştir. Yine Milli aşiretinden Timur'un istilası sonucu harap olan ve boşalan köylerin listesi ve hasılatıyla ilgili Diyarbakır voyvodası kapıcı başçılarında Şeyh zade Seyyid İbrahim Ağa'ya verilen listede ise 142 pare köyde, dokuz yüz seksen dört bin yedi yüz altmış beş kuruşun gelir olduğu tespit edilmiştir (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3823 h 6b-1: 15-19, 7a-1: 7, s. 19-26).

Milli aşiretinden Timur'un sebep olduğu bu yıkımdan dolayı onu ortadan kaldırmak için görevlendirilen Diyarbakır voyvodasının gösterdiği masrafın yüksek olduğu bildirilmiştir. Gönderilen emirde, eşkıya Timur'un sebep olduğu belayı def etmek için mahiyetine verilen askerinin günlük harcırahı ve verilmesi düşünülen ulufe için ukdesinde bulunan mukataa gelirleriyle ve cizye mallarından verilmesi düşünülen yüz yedi bin yedi yüz yetmiş sekiz kuruşa çıktığı yapılan yazılı başvuruda belirtilmiştir. Ancak gösterilen bu meblağ çok yüklü ve fahiş olduğunu, bu miktarın yarısı dahi yüksek olacağını bulunan yerlerde halktan erzak veya erzak adı altında kimseden bir şeyin alınmaması, İzoli aşiretinden bazılarından da birçok malın alındığı ihbarı alınmıştır. Bu miktarın ve askerinin fazla gösterildiği, bilirkişilerinde yeniden tashih ettiği şekilde düzenlenmesi emir edildi (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3823 h 16a-3: 7, s. 50).

Konargöçer şeklinde yaşayan bir kısım aşiret mensuplarının da gerek gittikleri yaylalarda gerekse yurtlarında birçok sıkıntılar yaşıyorlardı. Mağdur olan vatandaşların mallarını kurtarabilmek adına bazı kişilere yüklü miktarda para verdikleri de oluyordu. Millili aşiretinin yaşamış oldukları sıkıntılarla ilgili 2 Zilhicce 1155/ 28 Ocak 1743 Diyarbakır valisine gönderilen hükümde, Diyarbakır'da Millili aşireti mensuplarından Espayekten yazın Erzurum tarafına yaylağa gidiyorlardı. Bunlar bütün yasal süreçlere ve yükümlülüklerini yerine getirmekte kusurlarının olmadığını bildirdiler. Ancak Erzurum Valisi Ahmet Paşa atandıktan sonra bunları eski yurtlarına gönderdi. Bunlar yerlerine döndüklerinde Mehmet Ağa adındaki şahıs elli üç adet evin eşyalarını, hayvanlarını, gasp ettiğini ve bunları geri alabilmek içinde iki bin üç yüz elli kuruş da vermişlerdir. Buna rağmen bütün mallarını geri vermeyip bin baş koyun, altı at, sekiz öküz ve el konulan bütün eşyalarını da alamadıklarını bildirmişlerdir. Valiye bu bildirilenlerin araştırma sonucu sübut ise derhal eşya ve hayvanların sahiplerine iadesi ve ilgililer hakkında kanuni işlemin yapılması emir edildi (DB. MŞH. ŞSC d 014 -3:1, s. 37).

Aşiret mensuplarının yol, can ve mal güvenliğini tehlikeye sokan davranışlarının karşılıksız kalmadığı ve gerekli cezai işlemlerin yapılması hususunda 21 Cemaziyülahır 1163/ 28 Mayıs 1750 tarihli hüküm sarihtir. Hükümde, eşkıyalık yaparak yol kesen İzoli menzilin beygirlerini çalarak menzilin harap olmasına yol açan Harput kazasına bağlı Sarını köyünde ikamet eden konargöçer Barcanlı aşiretinden Murtaza'nın bir grup eşkıya ile üç dört yıldan beri halkın kullandığı dar geçitlerin bulunduğu yollarda talan ve yağma yaptıkları, beygirlerine el koydukları haberi alınmıştır. Valiye halkın hizmetine sunulan bu beygirlerle mal sahiplerinin el konulan mallarının kendilerine iadesine, eşkıya taifesinin cezalandırılarak yol emniyetinin acilen sağlanması buyruldu (DB. MŞH. ŞSC d 182 -4: 1, s. 471).

Aşiretlerin bu tür gasp ve soygunları birkaç eşkıya dışında topluca talana yöneldikleri ve belli bir kasabanın tüm mallarına dahi el koydukları da oluyordu. Diyarbakır valisine 11 Recep 1163/ 16 Haziran 1750 yazılan hükümde, Susan aşiretinin Hazzo kasabası halkını birkaç yıldan beri hayvanlarını, eşyalarını ve nüfuslarını gasp ederek dağlarda rehin aldığı, tasarruflarında olan arazilerine de el koyarak işledikleri haberi alınmıştır. Gönderilen emirde, bu durum mübaşir marifetiyle de tespit edildiğinden acilen haksızlığa uğrayan kasaba halkının yerlerine yerleştirilmesi, zararların tazmin edilmesi ve suçlular hakkında gerekli hukuki işlemin yapılması emir edildi (DB. MŞH. ŞSC d 186-4: 1, s. 482).

Aşiret mensuplarının yaptıkları talanları ara bulucular tarafından belli miktar para karşılığında geri verme hususunda yapılan kanun dışı uygulamalara da sık sık rastlanıyordu. Diyarbakır valiliğine 11 Zilhicce 1163/ 11 Kasım 1750 tarihinde gönderilen hükümde, Karaçor aşiretinden Şeyh Hasanlı cemaatinden bir kısım eşkıya, Kemah kazasına bağlı İsporgün köyünde ikamet eden ahalinin hanelerini basarak hanımların iki yüz kuruşluğun üzerindeki ziynet eşyalarını ve altı yüz baş koyunu gasp ederek kendi köylerine götürmüşlerdir. Koyunlarını ve mallarını kurtarmak için ilgili aşiretin büyüklerine gittiklerinde ise iki yüz elli kuruş ve üç adet süvari giysisi almadıkça vermeyeceklerini söylemişlerdir. Konun araştırılarak malların tanzimi ve ilgililer hakkında hukuk üzere işlem yapılması buyruldu (DB. MŞH. ŞSC d 196-6: 1, s. 510-511).

Devlet aşiretlerle her ne kadar yakın ilişkiler kurup onların idari ve sosyal alanda bazı imtiyazlar tanımış olsa da suça karışan ve genel asayiş bozan davranışlarına kayıtsız kalmayarak en seri ve sert tedbirler de aldığı oluyordu. Aşiretlerden oluşan büyük eşkıya gruplarının bazı yerleşim birimlerini basarak topyekûn talan ve yağmada buldukları da oluyordu. Diyarbakır valisine gönderilen 11 Zilkade 1166/ 11 Ağustos 1753 tarihli hükümde, Sosani aşiretinden iki bin silahlı eşkıyanın Harput kasabasını basarak mal ve eşyalarını talan edip hanelerine el koyarak cami şerifi dahi kapatmışlardır. Hükmü hümayun gereği acilen yerinde duruma el konularak bu belanın def edilmesi ve ilgililer hakkında işlem yapılması buyruldu (DB. MŞH. ŞSC d 261-3: 1, s. 667).

Aşiretlerin Vergi Konusunda Yaşadıkları Sorunlar:

Osmanlı Devletinde vergi ve nüfus tespitleri hane sayımına dayandığı niçin tahrir defterlerine “avarız hanesi” ve hane-i gayr ez avarız” olarak ikiye ayrılırdı. Avarız hane-

leri vergilendirilebilir hanelerden sayılırdı. Diğeri ise tuzculuk, derbentçilik, madencilik, celepçilik, vb. bir görevle yükümlü olanları: kadı, naib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmi görevlileri: imam, hatip, müezzin, zaviyedar, şeyh, seyyid, gibi din adamlarını veya bedeni bir sakatlığı olan kimseleri içine almakta olup vergilerin bir kısmından veya tamamından muaf tutulurlardı. Avarız bedeli nakit alınırken nüzül ve sürsat ise buğday, un, yağ şeklinde aynı olarak alınırdı (Aydın 1991, s. 108-109). Nüzül, Osmanlı ordusunda sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılayan ve vergi olarak alınan buğday, arpa ve hububat ordunun geçeceği güzergâhtaki depolarda stok edilirdi. Bu zahirenin taşıtılması kadıların uhdesine idi (İşbilir 2007, s. 311-312). Diyarbakır'a bağlı köy, aşiret ve cemaatlerden avarız ve nüzul bedellerinin ödenmesine tabi olduğunu gösteren Muharrem 1160/Ocak-Şubat 1747 tarihli kayıтта, on aşiret ve cemaate yedi yüz kırk bir hanenin tamamından elli dört buçuk hane bir rub'un vergi mükellefi olduğu belirtilmiştir (A.DVNSKAK. DB. MŞH. ŞSC d 3712 h 89b 1: 2, s. 422-429).

Halkın vergiler hususunda uğradığı haksızlıkları bildirmesi üzerine padişah otoritesinin kötüye kullanılmasını önlemek ve haksızlıkları önlemek için şikâyetlerin doğru bir şekilde kanalize edilmesini ve sürecin işlenmesine büyük önem vermişlerdir. Padişahın emrini isteme, kendisi ve tebaası arasında direk ilişki kuran, iletişim sağlayan kanalları açık tutan bir mekanizma oluşturulmuştur (İnalçık, 2005, s. 54). Aşiretlerin vergi konularında yaşadıkları sorunlarla ilgili olarak şikâyetlerini dile getirdikleri ve şikâyetlerinin dikkate alındığına dair merkezden hükümler gönderilmiştir. Bu konuda yaşanan şikâyetlerden dolayı 21 Recep 1155/ 21 Eylül 1742 tarihli Çarsancak voyvodasına hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde, Çarsancak, Pertek, Mazgirt ve Sağman kazalarında ikamet Rahvan-ı Büzürg aşireti ödemesi gereken devlet malı, imdad-ı seferiye, harç ve sultanın emri olan diğer vergilerini eksiksiz ve zamanında kethüdarları Kara Osman'a ödediklerine rağmen kendilerine birçok haksızlıklar yaptığını bildirmişlerdir. Aşiretin ortak kararı Kara Osman'ın azledilerek yerine halkın istediği Musa adındaki kişinin atanmasıyla ilgili talebin yerinde incelenmesi için voyvodanın durumu tüm yönleriyle araştırarak olumsuzlukların def edilmesi ve halkın uygun gördüğü kişinin atanmasıyla ilgili olarak da yetkili kılınması devletin halkın talepleri konusundaki duyarlılığını ortaya koyması açısından da önemlidir (DB. MŞH. ŞSC d 008-3: 1, s. 20-21).

Bölgede bulunan mültezim ve yöneticilerinin de eşkıyalarla işbirliği içine girerek vergilerin ödenmesinde, malların ilgili pazarlara ve limanlara taşınmasındaki yükümlülüklerin yerine getirilmesinde engeller çıkarttıkları da oluyordu. Diyarbakır valisine ve Harput kadısına gönderilen 21 Rebiyülahir 1156/ 14 Haziran 1743 hükümde, Harput kazasında ikamet eden Herdi aşireti zemet gelirleri bakımından önemli bir merkez olduğu, ödenen beri ödemesi gereken vergilerini aksatmadan subaşları marifetiyle istenilen yere herhangi bir aksamaya meydan vermeden ulaştırıyorlardı. Ancak dört seneden beri Alakesli oymağında mültezim olan Hacı Mehmet'in hazineye ödemesi gereken vergileri zimmetine geçirdiğini, Tatvan iskelesine malların taşınması ile ilgili sorumluklarını yerine getirmediğini, taşıma için kira bedeli olan beş bin elli dokuz kuruşun ise hiç ödenmediği gibi otuz kadar köyün bundan rahatsız olduğu bildirilmiştir. İsimleri yazılı eşkıyalarla ilgili şahsın

zulümlerine son verilerek tahsilatın sağlanması ve uygun gördüğün birinin de subaşı olarak tayin edilmesi emir edildi (DB. MŞH. ŞSC d 031-4: 1, s. 82-84).

Devlet görevlilerinden de şahısların mallına ve canına haksız yere kastettikleri, kendilerinin kanun dışı uygulamalarını dayattıkları da oluyordu. Ticaretle uğraşan şahısların maruz kaldıkları uygulama ile ilgili 21 Muharrem 1157/ 6 Mart 1744 tarihinde gönderilen hükümde, Kavili aşiretinden ticaretle uğraşan Mehmet, Hacı ve Mehmet'in Kerkük kazasında geçerler iken Kerkük voyvodası Mustafa tarafından hiçbir suçları olmadığı halde sadece mallarına el koymak bahanesiyle “Siz sarıksızınız” deyip kanuna mugayir şekilde suçlayarak mallarına el koyduktan sonra onları katlettiği, üzerlerinde bulunan üç kese akçeyi, bir kılıç, bir atlarına da el koyduğu bildirilmiştir. Varislerine el konulan malların derhal tazmin edilerek verilmesine ve ilgili voyvoda hakkında da işlemin yapılması buyruldu (DB. MŞH. ŞSC d 079-4: 1, s. 207-208).

Aşiretlerin içinde Seyyidlerin de ikamet ettikleri ve bunların bazı vergilerden muaf oldukları için rahatsız edilmemeleri hususunda hükümler de gönderildiği oluyordu. Musul valisine ve kadısına gönderilen 2 Muharrem 1163/ 12 Aralık 1749 tarihli hükümde, Musul kasabasında ikamet eden Seyyid İbrahim ve diğer altı Seyyid'in Sadatı Kiramdan olup tasarruflarında emlak ve yerlerinin olmadığından avarız vergisi mükellefi olmadıkları halde kasaba ahalisinin bizimle birlikte avarız hissesini ödemeleri için baskı yapıldığını ve ehli örfünde kendilerinden haksız vergi talep ettiklerini bildirmişlerdir. Seyyidlerin gerek kasaba halkı ve gerekse ehli örf tarafından kanun dışı vergiler için rencide ve rahatsız edilmemeleri hususunda emri şerif bildirildi (DB. MŞH. ŞSC d 172-1: 1, s. 442).

Devletin başlıca gelir kaynaklarından birini teşkil eden mukataaların işletilmesinde kullanılan bir usul de, toprağı isteyenlere “icare-i mu'ccle” denilen peşin bir kira ve senevi bir hisse alınmak suretiyle birine ihale edilmesi olmuştur. Bu uygulama sosyal açıdan devletle reaya arasında bir ağa sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum halkla devlet arasında bir devlet memurundan ziyade sırf kendi menfaatlerini düşünen bir bey-ağa sınıfının yükselmesini de beraberinde getirmiştir (İnalçık 1996, s. 196). Bölgedeki nüfuzları güçlü olan aşiret reislerinin durumunu daha da güçlendirerek aşiret ileri gelenleri, zeamete tabi olan gelirlerden de kendilerine kesinti yapmak veya ödememek gibi durumlara da rastlandığı oluyordu. Diyarbakır valisine gönderilen 21 Muharrem 1164/ 1 Aralık 1750 tarihinde Zeamet sahibi Mustafa v. Ömer'in uhdesinde olan Batı Amid nahiyesine bağlı Başıl köyü ve diğerlerinden yirmi yedi bin elli akçelik gelire sahip olduğuna dair beraatı bulunmaktadır. Karakeçili aşiretinden Hüseyin Ağa bin yüz altmış üç senesinde ödemeleri gereken vergi gelirlerinden iki yüz elli kile buğday ve arpayı zapt ederek subaşına ödememektedir. Durumun araştırılarak zeamet gelirinin zamanında eksiksiz tahsil edilmesi emir edildi (DB. MŞH. ŞSC d 199-5: 1, s. 517-518).

Aşiret ileri gelenlerin uhdesinde bulunan mukataa hisselerini vatandaşlara angarya şeklinde taşıtmaları veya harman zamanında birçok atlı adamlarıyla gelecek halka rahatsızlık verdikleri de oluyordu. Diyarbakır valisine 2 Recep 1166/ 5 Mayıs 1753 tarihli hükümde, Birecik nahiyesinde mukataa hissesi olan Derbaş, Bekir ve Nebi'nin hisselerini

taşıtmak için her biri yirmi otuz kişi ile köye gelip halka rahatsızlık verdikleri mahsullerini bedava taşıdıkları haberi alınmıştır. Konunun yerinde araştırılarak defterlerde yazılı kayıtlara göre hareket edilmesi, halktan herhangi bir angarya talebinden bulunulmaması ve kanun üzere işlem yapılması önemle vurgulanarak kişilerin uyarılması buyruldu (DB. MŞH. ŞSC d 251-3: 1, 643-644).

Aşiretlerden mukataa hissesi bulunan kişilere başka aşiretlerden müdahalede bulunularak el konulmak istediği de oluyordu. Diyarbakır valisine yazılan 21 Şevval 1167/ 11 Ağustos 1754 tarihli bir hükümde, Kerkük'ün Dahok nahiyesi Babilan köyü ve diğer köylerin mutasarrıfı olan Zaim Abdurrahman v. Mehmet'in altmış dokuz bin yüz on dokuz akçe zeametın beratı şerif mucibince defterlerde kayıtlıdır. Ancak bu zeamete Zangene aşiretinden Abbas adında bir kişi "yazılı mukataa hissesi babam ve amcamındır" diyerek müdahalede bulunup Bağdat tarafından mübaşir tayin etmektedir. Yapılan incelemede bu şahsın kanun ve defter dışı müdahalesinin önlenmesi buyruldu (DB. MŞH. ŞSC d 279-3: 1, s. 712).

Sonuç

Aşiretlerin mensupları arasında yaşanan sorunların örfi kurullarla kanat önderlerince çözüme kavuşturulduğu şekline resmi makamlarca da yer yer itibar edildiği görülmüştür. Osmanlı Devleti, aşiret içinde veya aşiretler arası yağma ve talan olaylarının önlenmesi ve tedbirlerin alınması hususunda çok hassas davranmıştır. Bu tür olaylarda özellikle Milli aşiretinin bölgede birçok yerleşim biriminin boşalmasına ve devlet gelirlerinin azalmasına da sebep olmuştur. Zarara uğrayan sıradan vatandaşın en üst seviyedeki yöneticiye kadar yapılan bütün şikâyetler en ince ayrıntısına kadar incelenerek adalet ve hukuk çerçevesinde sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, aşiretleri idari yapı içerisinde bazı imtiyazlar vererek sisteme bütünleştirme hususunda zamana ve mekâna göre değişikliklere de giderek başarılı bir şekilde yönetmeyi başarmıştır. Devletin sınırlarda ve asker ihtiyacı duyduğu durumlarda kısa zamanda ve yeteri miktarda asker ihtiyacının karşılanmasında etkili olmuşlardır. Özellikle Osmanlı-İran, Osmanlı-Rus ve son dönem Avrupa devletlerince tahrik edilen Ermeni isyanlarında, II. Abdülhamit tarafından oluşturulan Hamidiye (aşiret) alayları önemli görevler ifa etmişlerdir.

Kaynakça

A- Yayınlanmış Arşiv Kaynakları:

- İzğöer, A. Z. (Ed.) (2013). *Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakır Şer'yye Sicilleri-Âmid Mahkemesi -1- Numaralı Defter*. Diyarbakır: Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Yayınları.
- İzğöer, A. Z. (Ed.) (2013). *Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakır Şer'yye Sicilleri-Âmid Mahkemesi -2- Numaralı Defter*. Diyarbakır: Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Yayınları.

- İzğöer, A. Z. (Ed.) (2014). *Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakir Şer'yye Sicilleri-Âmid Mahkemesi -4- Numaralı Defter*. Diyarbakır: Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Yayınları.
- İzğöer, A. Z. (2015). *Divan-ı Hümayun Sicilleri Diyarbakir Şer'yye Sicilleri-Âmid Mahkemesi -7- Numaralı Defter*. Diyarbakır: Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Yayınları.
- İzğöer, A. Z. (Ed.) (2016). *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

B- Araştırma Eserleri

- Arslan, R. (2010). Osmanlı devletinin aşiretlere bakış açısı ve Adıyaman ili aşiretleri üzerine bir araştırma (1840-1890) *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*. 1. 27-37.
- Aydın, M. A. (2003). *Osmanlı Devletinde mahkeme*. (C. 27, s. 341-344). İstanbul : TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Aydın, M. A. (1991). *Avarız*. (C. 4, s.108-109). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Eroğlu, N.(2011). II. Meşrutiyetin başlarında Bingöl ve çevresinde aşiret alayları ile ilgili yaşanan sorunlar ve yeni düzenlemeler. Arşiv vesikalarına Bingöl kolokyumu. Ankara: *Bingöl Belediyesi Yayınları*, s. 101-129'daki makale.
- Durç, A. S. (2009). *Türkiye'de aşiret ve siyaset ilişkisi: Metinana Aşireti örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halaçoğlu, Y.(1991). *Aşiret* .(C. 4, s.9). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Halaçoğlu, Y.(2003). *XVI-XVII, Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. ve Donald, Q. (2001). *Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi C. 2: Faroghi, Suriya, geçim, ekonomik kriz ve canlanma*. İstanbul: Eren Yayınları
- İnalcık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu toplum ve ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da devlet, hukuk, adalet*. İstanbul: Eren Yayınları,
- İşbilir, Ö.(2007). *Nüzül*. (C. 33, s. 311-312). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Karataş, Y. ve Kul, E. (2012). XIX. yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağındaki aşiretler ve iskân politikası. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 48. 343-364
- Öğmen, Mesut. (2011). Aşiret yapılanması ile Bingöl ve civarında bulunan aşiretler. *Arşiv vesikalarına Bingöl kolokyumu*. Ankara: *Bingöl Belediyesi Yayınları*, s. 85-101'deki makale.
- Ökten, Ş. (2009). Aşiret, akrabalık ve sosyal dayanışma: Geleneksel hayatı yönetme biçimi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*. 5. 18.
- Uğur, Y.(2010). *Şer'iyye Sicilleri*.(C. 39, s. 8-11). İstanbul : TDV İslâm Ansiklopedisi.